

УДК 368.9+657.6+336.02

Л. В. Шірінян
докторант, кандидат економічних наук, доцент
Науково-дослідний фінансовий інститут
Академії фінансового управління Міністерства фінансів України.

ФІНАНСОВИЙ АУДИТ СТРАХОВИКА ЯК МЕТОД КОНТРОЛЮ І РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки у державних органів контролю і у кожної страхової компанії повинна існувати ефективна система контролю за достовірністю інформації і ефективністю діяльності. Відповідна система спостереження і перевірки здійснюється за допомогою аудиту, який охоплює як правові, так і економічні аспекти господарської діяльності суб'єктів. Перевірка ефективності фінансової, інвестиційної і операційної діяльності страховика забезпечується шляхом фінансового аудиту. Стаття 34 Закону України «Про страхування» зобов'язує страховиків мати щорічне підтвердження річного балансу і звітності у вигляді аудиторського висновку зовнішнім аудитором, який внесений до Реєстру аудиторів (у 2011 році було зареєстровано 880 аудиторів і 450 страховиків). На сьогодні у вітчизняній науці і практиці не існує єдиного методологічного підходу до системи показників фінансового аудиту страхових організацій, що призводить до невизначеності у економічних відносинах між суб'єктами господарювання і уповноваженими державними органами регулювання.

На страховому ринку України склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, кожний рік вітчизняні страховики здають близько 450 позитивних аудиторських висновків щодо достовірності інформації та задовільного фінансового стану, а реальні показники діяльності на страховому ринку України демонструють незадовільний стан справ у страховій галузі [1]. Наприклад, рівень страхового відшкодування залишається на низькому рівні і, як наслідок, населення не бажає страхуватися, ступінь капіталізації більшості страхових компаній відстає від рівня інфляції і як наслідок, надійність страхування зменшується. Це означає, що діюча система аудиту страховиків є неефективною, а контроль за діяльністю страховиків - лише формальним.

На нашу думку, проблема полягає в тому, що залишається поза увагою така важлива складова аудиту як фінансовий аудит. Останній повинен розглядатися як інструмент забезпечення оптимального фінансового менеджменту страхової компанії, а показники оцінки фінансового стану страхової компанії для фінансового аудиту мають бути такими, щоб можна було одержати повну інформацію про фінансово-економічний стан страховика та найближчі перспективи розвитку. Тому, фінансовий аудит страховиків повинен бути систематичним, детальним та проводитись в динаміці. У зв'язку з цим актуальним є розробка

системи показників для фінансового аудиту страхової компанії, що включає низку специфічних показників, характерних для страхової діяльності і розширює коло питань аудиту страховиків.

В останні роки почали обговорювати необхідність впровадження аудиту за міжнародними стандартами фінансової звітності [2]. Останні відрізняються від національних правил складання звітності тим, що пропонують стандарти, що засновані не на жорстких фіксованих правилах, а на принципах. Такий підхід пропонується з метою унеможливлення обходу базових положень звітності за рахунок формальних правил. Головними принципами нових міжнародних стандартів фінансової звітності є такі: принцип нарахування (accrual basis), принцип неперервності діяльності (going concern), принцип обережності (prudence), доречності (relevance). Питання про запровадження і адаптацію відповідного підходу наразі обговорюється. Спроби зміни законодавства про аудиторську діяльність в 2007, 2009, 2011 роках згідно цих нових стандартів поки що залишилися без результатів.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання, пов'язані з аудитом були висвітлені в роботах вітчизняних учених, таких як О.Ю. Агафоненко, О. О. Гаманкова, Т. О. Гарматій, О. В. Бондаренко, В. С. Приходько, В. В. Сопко, Н. І. Верхоглядова, В. П. Шило, С. Б. Ільїна, А. Г. Загородній, М. В. Корягіна, Л. М. Полякова, А. В. Єлісеєва, З. О. Душко, М. М. Колос., в зарубіжних працях Дубровіной Т. А., Сухова С. А., Шеремета А. Д., Дюжикова Е. Ф., Лоббека Дж., Адамса Р., Андерсона Х., Аренса А., Робертсона Дж., Колдуелла Д. Проте основну увагу названі автори приділили в першу чергу питанням аудиту фінансової звітності підприємств, алгоритмам програми аудиту і не достатньою мірою врахували специфіку страхового бізнесу. Крім того, більшість авторів розглядає аудит у вузькому сенсі, розглядаючи його лише з позицій контролю.

Метою даної статті є розробка методики фінансового аудиту страхової компанії на основі запровадження системи показників аудиторської оцінки фінансового стану страховиків і застосування в практиці зовнішнього та внутрішнього аудиту.

Викладення основного матеріалу.

Як відомо, аудит є видом діяльності, який слугує для задоволення потреб зацікавлених сторін і перевірки надійності того, кого перевіряють. Згідно Закону України „Про аудиторську діяльність”, аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам [3]. Таке визначення базується на понятті «перевірка», що виглядає закономірним, враховуючи те, що

аудит в Україні з'явився на основі ревізії - елементу фінансового контролю (переважно державного) за діяльністю компаній. Безумовно, перевірка є невід'ємною частиною аудиту, проте не можна говорити про те, що аудит полягає лише в проведенні перевірки.

На нашу думку, сучасний аудитор – це не просто контролер-ревізор, а радник, який навчає свого клієнта, як професійно вести справи в умовах ринкової економіки і не порушувати закони. Мета аудиту полягає не лише у перевірці достовірності даних, а й у сприянні ефективності роботи, раціональному використанню матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у підприємницькій діяльності для отримання максимального прибутку. Основними завданнями аудиту є:

- перевірка фінансової звітності, розрахунків, декларацій та інших документів для встановлення їх достовірності й відповідності здійснених господарських і фінансових операцій чинному законодавству;
- виявлення і попередження (профілактика) порушень у фінансово-господарській діяльності підприємств;
- реальність визначення фінансових результатів;
- оцінка ефективності внутрішнього контролю;
- надання консультаційних послуг з питань обліку, аналізу, права, менеджменту, маркетингу, фінансів тощо [4].

По-перше, така багатофункціональність породжує різне розуміння ролі і функцій аудиторів різними суб'єктами страхового ринку. По-друге, консультаційна функція є останньою у типових планах аудиторської перевірки і тому часто залишається поза увагою як самих аудиторів, так і фахівців. Надання консультацій і рекомендацій з менеджменту і фінансів стає можливим лише за умов проведення аудиту балансу і фінансового стану страховика.

По відношенню до страховика можна розрізнити внутрішній (всередині компанії) та зовнішній аудит. За внутрішній аудит відповідає сама компанія або один з її відділів, тобто контрольний орган всередині самої компанії. Законодавством України нормативно не відрегульоване створення відділів внутрішнього аудиту. Водночас він не містить заборони на їх створення [5]. Внутрішнім контролюючим органом можуть здійснюватися аудиторські перевірки в самій страховій компанії або в її підрозділах.

Зовнішній аудит страховиків є одним з методів захисту прав споживачів страхових послуг та прав власників страхової компанії. При проведенні зовнішнього аудиту зазвичай аудитор послідовно виконує програму згідно переліку питань, який він складає перед початком перевірки. При цьому аудитор використовує формат аудиторського висновку, який рекомендує Національна комісія, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг України (далі Держфінпослуг).

Перейдемо до розгляду фінансового аудиту. Спочатку аудитор оцінює стан фінансової звітності страховика на основі всебічної перевірки показників за загальним обсягом активів, величиною чистого прибутку, оплаченим статутним фондом, обсягом страхових резервів тощо. Отже, оцінка достовірності комплексу перелічених абсолютних показників дає змогу визначити не тільки достовірність даних, а й наскільки ефективно використовується майно страховика, чи отримує він прибуток і який дохід отримано від інвестицій. Слід підкреслити, що всі показники є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Тому оцінити реальний стан на підставі використання лише абсолютних показників неможливо. Для цього потрібно проводити комплексний аудит.

На практиці фінансовий аудит страхових компаній зводиться до аналізу звітності на основі трьох показників стосовно достатності власного капіталу страхової компанії, її платоспроможності та ліквідності балансу. Такий малий перелік показників не може бути основою для надання рекомендацій, адже не дає змоги повністю розкрити і виявити особливості фінансово-економічної діяльності страховиків. Саме тому ми пропонуємо здійснювати фінансовий аудит страховика за більшим переліком показників і критеріїв, що сприятиме більш достовірній оцінці діяльності страховика з різних боків.

Методологія аудиторської перевірки фінансового стану страховика

Враховуючи особливості страхового бізнесу, можна запропонувати систему показників для фінансового аудиту страхової компанії. В основу фінансового аудиту за авторською методикою покладено 3 групи показників: 1) показники платоспроможності; 2) показники ділової активності; 3) показники фінансової стійкості. Важливо не тільки систематично розраховувати та порівнювати в динаміці показники фінансового стану страховиків, а й правильно їх оцінювати. З цією метою аудитори можуть визначати або рекомендувати нормативні значення відносних показників.

Пропонуємо розглянути детальніше такий підхід. Для спрощення записів уведемо позначення: р. – рядок відповідної форми бухгалтерської звітності; ф. – форма бухгалтерської звітності; гр. – графа форми бухгалтерської звітності; д. – додаток Розпорядження Держфінпослуг України від 15 вересня 2005 року №4619; рз. – відповідний розділ додатку Розпорядження Держфінпослуг України. Наприклад, запис р. 010 рз.4 д. 4 означає рядок 010 розділу 4 додатку 4 наведеного Розпорядження Держфінпослуг.

Платоспроможність. Ця група є основною для здійснення аудиту фінансової звітності і застосовується у практиці перевірки аудиторами фінансового стану страховика. Баланс страховика можна вважати ліквідним, а саму страхову компанію платоспроможною, якщо під час порівняння згрупованих активів і зобов'язань виявиться, що активів вистачає для

покриття зобов'язань страховика. Активи страховика розподіляються залежно від ступеня ліквідності, тобто швидкості їх перетворення на грошові кошти (таблиця 1). Ліквідність являє собою здатність страховика швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань. Тобто ліквідність балансу передбачає використання коштів тільки за рахунок внутрішніх джерел.

Таблиця 1

Показники фінансового аудиту платоспроможності страховика

№	Показник (назва)	Формула для розрахунку (вказівка)	Алгоритм розрахунку, оцінки (за бухгалтерською звітністю)
1	Коефіцієнт загальної автономії	Відношення власного капіталу до валюти балансу	$p.380 \text{ ф.1 гр. 4} / p.640 \text{ ф.1 гр. 4}$
2	Коефіцієнт страхової автономії	Відношення власного капіталу до страхових зобов'язань	$p.380 \text{ ф.1 гр. 4} / p.415 \text{ ф.1 гр. 4}$
3	Коефіцієнт загальної платоспроможності (загальної фінансової стабільності)	Відношення власного капіталу до зобов'язань	$p.380 \text{ ф.1 гр. 4} / (p.480 + p.620) \text{ ф.1 гр. 4}$
4	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (грошової платоспроможності, ліквідності 1-го ступеня)	Абсолютно ліквідні активи (високоліквідні) / поточні зобов'язання	$(p.220 + p.230 + p.240) \text{ ф.1 гр. 4} / 620 \text{ ф.1 гр. 4}$
5	Коефіцієнт поточної ліквідності (ліквідності 3-го ступеня, середньої ліквідності, розрахункової платоспроможності, покриття)	(Оборотні активи) / (Поточні зобов'язання)	$p.260 \text{ ф.1 гр. 4} / p.620 \text{ ф.1 гр. 4}$
6	Коефіцієнт запасу платоспроможності	ФЗП / НЗП. ФЗП – фактичний запас платоспроможності; НЗП – нормативний запас платоспроможності. СП (СВ) – сума страхових премій (виплат) протягом звітного періоду; СПП (СВП) – сума страхових премій (виплат), переданих у перестраховання (компенсованих перестраховиками) протягом звітного періоду.	$ФЗП = p.380 \text{ ф.1 гр. 4} - p.010 \text{ ф.1 гр. 4}$ $НЗП = \max(НЗП_1, НЗП_2)$. $НЗП_1 = 0,18 (СП - 0,5 \cdot СПП)$. $НЗП_2 = 0,26 (СВ - 0,5 \cdot СВП)$.

Серед інших показників особливе місце посідають коефіцієнти, які показують, наскільки страховик є незалежним від зовнішніх джерел фінансування – коефіцієнт загальної автономії та коефіцієнт страхової автономії. Як правило, кредитори віддають перевагу страховим компаніям з більшою фінансовою автономністю, оскільки вони з більшою ймовірністю можуть погасити борги за рахунок власних коштів. Чим більша частка власного капіталу, тим більша можливість страховика у подоланні несприятливих ситуацій.

Дуже важливим є коефіцієнт запасу платоспроможності, який показує в скільки разів фактичний запас платоспроможності перевищує нормативний запас платоспроможності і дає змогу зробити висновок щодо достатнього рівня платоспроможності страхової компанії.

Ділова активність. Ділова активність охоплює практично всі напрямки роботи страхової компанії. Враховуючи важливість страхової діяльності ми виокремили з комплексу показників результати страхової діяльності, що дасть змогу визначити прибутковість страхування і виявити причини низької ефективності власного капіталу у разі збитків страхової компанії. Для оцінки впливу ризиків нестабільної співпраці з перестраховиками розглядаються такі запропоновані нами показники, як коефіцієнт залежності страхування від перестраховиків.

Таблиця 2

Показники фінансового аудиту ділової активності страховика

№	Показник (назва)	Формула для розрахунку (вказівка)	Алгоритм розрахунку, оцінки (за бухгалтерською звітністю)
1	Коефіцієнт рентабельності активів	Відношення чистого прибутку до середньорічної вартості активів	$2 \cdot p.220$ (або 225) ф.2 гр. 3 / $(p.280 \text{ гр.3} + p.280 \text{ гр.4})$ ф.1
2	Коефіцієнт рентабельності страхової діяльності	Відношення чистого прибутку до виручки від реалізації продукції	$p.220$ (або $p.225$) ф.2 гр. 3 / $p.035$ ф.2 гр. 3
3	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (показник рентабельності інвестицій)	Відношення чистого прибутку до середньорічної вартості власного капіталу	$p.220$ ф.2 гр. 3 / $0,5 \{p.380 \text{ гр.3} + p.380 \text{ гр.4}\}$ ф.1
4	Коефіцієнт ділової активності у страхуванні	Відношення страхових внесків (виручка від реалізації продукції) до валюти балансу	$p.035$ ф.2 гр. 3 / $p.280$ ф.1 гр. 4 або $(p.010 \text{ рз.2} + p.010 \text{ рз.3} + p.010 \text{ рз.4})$ д.4 / $p.640$ ф.1 гр. 4
5	Коефіцієнт залежності страхування від перестраховиків	Відношення частки перестраховика у страхових резервах до обсягів резервів	$p.416$ ф.1 гр. 4 / $p.415$ ф.1 гр. 4

Фінансова стійкість. Аудит стійкості фінансового стану вимагає розрахунку тенденцій зміни основних показників діяльності. Це зумовлено тим, що фінансове стійким можна вважати таке підприємство, яке за рахунок власних коштів спроможне забезпечити адекватні запаси й витрати. Фінансову стійкість потрібно розглядати як максимальну адаптацію кількості і якості фінансових ресурсів страховика до середовища, в якому він існує, що дає змогу покращувати або не погіршувати значення показників діяльності при зміні факторів впливу на компанію. Із цих позицій, зміна фінансових результатів обумовлена змінами доходу, прибутку страхової компанії, темпів росту власних коштів і співрозмірністю страхових резервів і платежів. Аудит фінансової стійкості страхових компаній передбачає балансування темпів росту за звітний період (за рік) і за минулий період (таблиця 3) з рівнем інфляції в країні за рік.

Таблиця 3

Показники аудиту фінансової стійкості страховика

№	Показник (назва)	Формула для розрахунку (вказівка)	Алгоритм розрахунку, оцінки (за бухгалтерською звітністю)
1	Коефіцієнт загальної фінансової стійкості	Відношення доходу до витрат	$(p.010 + p.060 + p.110 + p.120 + p.130 + p.200) \text{ ф.2 гр. 3} / (p.025 + p.030 + p.040 + p.070 + p.080 + p.090 + p.140 + p.150 + p.160 + p.205) \text{ ф.2 гр. 3}$
2	Коефіцієнт стійкості власних коштів (показник темпів росту власних коштів)	Відношення зміни власних коштів за рік до власних коштів на початку року	$\{p.380 \text{ ф.1 гр. 4} - p.380 \text{ ф.1 гр. 3}\} / 380 \text{ ф.1 гр. 3}$
3	Коефіцієнт стійкості оборотних активів	Відношення зміни оборотних активів за рік до вартості оборотних активів на початок періоду	$\{p.260 \text{ ф.1 гр. 4} - p.260 \text{ ф.1 гр. 3}\} / p.260 \text{ ф.1 гр. 3}$
4	Коефіцієнт збитковості страхових операцій (рівень виплат, рентабельність страхування, показник андеррайтингу)	Відношення страхових виплат до страхових премій	$p.025 \text{ ф.2 гр. 3} / p.010 \text{ ф.2 гр. 3}$ або $p.025 \text{ ф.2 гр. 3} / \{(p.010 + p.080) \text{ гр.3 д. 2} - (p.020 \text{ рз. 2} + p.090 \text{ рз. 3}) \text{ д. 4}\}$
5	Коефіцієнт адекватності резервів преміям	Відношення страхових резервів до страхових премій	$p.415 \text{ ф.1 гр. 4} / p.010 \text{ ф.2 гр. 3}$

Застосування приведеної системи показників дає змогу вести цілеспрямовану роботу з фінансового аудиту страховика для формування незалежної думки про реальний стан страховика, надання рекомендацій щодо раціональної структури балансу, основних факторів, які впливають на фінансові результати.

Фінансовий аудит вибірових страховиків України

Прийmemo, що наявні звітні дані обраних страховиків є достовірними і підтверджуються зовнішньою аудиторською перевіркою. Тоді можна провести фінансовий аудит кожного страховика. Виконаємо за авторською методологією фінансовий аудит вибірових страхових компаній України, що здійснюють страхування інше, ніж страхування життя, і покажемо результати у таблиці 4.

Таблиця 4

Фінансовий аудит вибірових страховиків України за результатами 2010 року

Показник / коефіцієнт / ознака	Назва страхової компанії (місто головного офісу)				Норматив показника	
	Українська Пожежно-Страхова Компанія (Київ)	Страхова компанія «Центральна» (Харків)	Страхова компанія «Злагода» (Донецьк)	Акціонерне товариство «Грандвіс» (Чернігів)	Напрямок бажаних змін (ріст ↑, падіння ↓)	Орієнтовне позитивне значення
платоспроможність						
Загальна автономія	0,43	0,98	0,94	0,92	↑	0,2÷0,6
Страхова автономія	0,68	44,56	13,55	10,45	↑	> 1
Загальна платоспроможність	15,35	217,84	21,83	146,65	↑	> 1
Абсолютна ліквідність	24,13	4,56	22,90	62,43	↑	> 0,2
Поточна ліквідність	29,99	218,62	23,13	86,15	↑	> 1
Запас платоспроможності	2,96	37,08	152,9	30,69	↑	> 1
ділова активність						
Рентабельність активів	0,056	0,005	-0,109	0,013	↑	> 0
Рентабельність страхової діяльності	0,061	0,030	-2,416	0,087	↑	> 0
Рентабельність власного капіталу	0,128	0,0047	-0,146	0,014	↑	> 0
Ділова активність у страхуванні	0,85	0,151	0,062	0,147	↑	> 0
Залежність страхування від перестраховиків	0,16	0,38	0,79	0,146	↓	0,01÷0,3
фінансова стійкість						
Загальна фінансова стійкість	1,114	1,064	0,968	1,152	↑	> 1
Стійкість власних коштів	0,137	0,005	-0,136	0,015	↑	> інфляція за рік 0,09
Стійкість оборотних активів	0,196	0,001	-0,393	0,18	↑	> інфляція за рік 0,09
Збитковість страхових операцій	0	0	0	0,15	↓	0,2÷0,6
Адекватність резервів преміям	0,75	0,15	1,13	0,51	↑	0,2÷0,6

З отриманих результатів можна побачити, що серед чотирьох обраних компаній, які проаналізовано за звітними даними 2010 року, найбільш проблематичною є страхова компанія «Злагода», незважаючи на те, що за формальними ознаками платоспроможність цієї компанії залишається високою за всіма показниками ліквідності і автономії (баланс є ліквідним, а запас платоспроможності складає близько 153). В той час як страхова діяльність в цілому є дохідною, компанія є фінансово нестійкою – доходи є меншими за витрати, а коефіцієнт рентабельності страхової діяльності є від'ємним. Страховик має зовсім велику частку перестраховика у страхових резервах (79%) і фактично виступає лише перестраховальником. Внаслідок відсутності страхових виплат, збитковість страхових операцій в компанії є нульовою (аналогічна проблема існує і в трьох інших компаніях), а величина резервів є неадекватно великою щодо премій. Нульова збитковість порушує базовий принцип страхування стосовно поділу відповідальності між страхувальником і страховиком і підриває довіру до ідеї страхування взагалі. Тому ця обставина повинна викликати занепокоєння державних органів контролю за страховою діяльністю. Цікаво, що якби аудитор робив висновок лише за традиційним підходом, тобто за показниками ліквідності (таблиця 1 та розділ платоспроможності таблиці 4), то така збиткова і не рентабельна страхова компанія мала б цілком позитивний висновок.

Найкраща ситуація виявляється у акціонерного товариства «Грандвіс», яке має найкращий показник фінансової стійкості, задовільні показники ліквідності і ненульовий рівень збитковості страхових операцій, адекватні резерви. Дещо зменшеним у товариства є рівень страхових виплат. Компанія збільшує оборотні активи двічі швидше за рівень інфляції, однак втрачає у порівнянні з інфляцією вартість власного капіталу. Аналогічну проблему знецінення активів і власного капіталу має і компанія «Центральна», у якої зростання обсягу власних коштів суттєво відстає від рівня інфляції. Компанія «Грандвіс» має позитивну рентабельність як в страховій діяльності так і за іншими видами діяльності.

„Українська Пожежно-Страхова Компанія” має невисокий рівень незалежності, низький рівень власного капіталу по відношенню до зобов'язань і високий рівень ліквідності активів. Запас платоспроможності є достатнім і складає 2,96 (найменше значення з розглянутих). Позитивна рентабельність власного капіталу показує, що кожна гривня, вкладена в активи цього страховика, приносить 12,8 копійок чистого прибутку. Страховик має високу ділову активність саме у страхуванні, однак фактично не виплачує страхових відшкодувань і має дещо завищений рівень страхових резервів на рівні 75% премій.

Висновки

Сучасний аудит охоплює не тільки перевірку з метою визначення достовірності і відповідності законодавству і нормативам, а й рекомендації щодо ефективності роботи, раціональному використанню ресурсів. З цих позицій автором запропоновано включення елементів фінансового аналізу для фінансового аудиту страховиків України і апробовано такий підхід на прикладі вибіркового страховика. Такий підхід сприятиме розв'язанню проблеми підвищення якісного та змістового наповнення аудиторського висновку. На підставі аналізу показників ділової активності і фінансової стійкості аудитор може не тільки зробити висновок про реальний стан страховика на момент перевірки, а й оцінити тенденції розвитку у найближчій перспективі.

На основі проведеного фінансового аудиту власники або керівники страхових компаній можуть переглянути ризики; скоротити заборгованості; переглянути структуру активів; скоригувати методи інвестування резервів та удосконалити менеджмент. Результати фінансового аудиту слугують вихідною інформацією як для органів Державного нагляду за страховою діяльністю, так і для клієнтів страховика.

Література

1. Шірінян Л. В. Конкурентоспроможність страхового ринку України в сучасних умовах / Шірінян Л. В. // Економіка України. – 2011. – № 7. – С. 37-48.
2. Електронний ресурс Міністерства Фінансів – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Закон України «Про аудиторську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – С. 432.
4. Усач Б. Ф. Аудит: Навчальний посібник. – 4-те видання, виправлене і доповнене. – К.: Знання, 2007. – 231 с.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про страхування” від 7 липня 2005 р №2774-IV» // Відомості Верховної Ради України. – №37. – 2005. – С. 1449-1451.
6. Бондаренко О. В. Засади здійснення зовнішнього аудиту діяльності страхових компаній // Науковий вісник НЛТУ України: Серія Економіка, планування і економіка галузі. – 2009. – Вип. 19. – С. 157-165.